

Використання інформаційно-комунікаційних технологій при навчанні дітей з вадами слуху відкриває нові горизонти для вдосконалення навчального процесу, активізують і роблять творчу самостійну і спільну роботу вчителів та учнів. Але перш за все, варто пам'ятати, що комп'ютер - лише інструмент, а ефективність навчального процесу багато в чому залежить від майстерності викладача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Выготский Л.С. Принципы воспитания дефективных детей //Проблемы дефектологии. – М.: Просвещение, 1995. С. 41–53
2. Гарнюк Л.Г. Використання технічних засобів у корекційному навчанні глухих //Дефектологія. – К. – 2005. – № 1. – С. 35-37.
3. Гарнюк Л.Г. Використання технічних засобів навчання на уроках із загальноосвітніх предметів у школі глухих. //Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Тези доповідей. – К., Університет «Україна», 2003. – С. 140-142.
4. Королевская Т.К. Компьютерные интерактивные технологии и устная речь как средство коммуникации: достижения и поиска //Дефектология. – 1998. – № 1. – С. 47-55.
5. Королева І.В. Діагностика й корекція порушень слуховий функції в дітей віком раннього віку. – СПб., 2005. –288с.
6. Кукушкина О.И. Применение информационных технологий в специальном образовании //Специальное образование: состояние, перспективы развития. Тематическое приложение к журналу «Вестник образования». – 2003. – № 3. – С. 67-76.
7. Кукушкина О. И. Текстовый редактор MSWord и развитие письменной речи детей. Помощь в трудных случаях. М., 2004. – 326 с.

УДК: 159.9:376.36:612.66

ФІЗІОЛОГІЧНІ І ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ У НОРМІ І ПАТОЛОГІЇ

Шеремет М.К.

доктор педагогічних наук, професор
Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М.П.Драгоманова

У статті описані фізіологічні і психологічні передумови мовленнєвого розвитку дітей в онтогенезі і патогенезі. Розглядається проблема відтворення дітьми органами артикуляції різних одиниць мовлення, а також формування фонетичних фраз.

В статье описаны физиологические и психологические предпосылки речевого развития детей в онтогенезе и патогенезе. Рассматривается проблема воспроизведения детьми органами артикуляции различных единиц устной речи, а так же формирование фонетических фраз.

The physiological and psychological preconditions of child speech development (normal and disabled) are described in article. The problem of various oral speech units reproduction by children at an articulation and the phonetic phrases formation is considered.

Ключові слова: онтогенез, патогенез, аналізаторні системи, мовлення, мовленнєвий розвиток, мовленнєва діяльність.

Ключевые слова: онтогенез, патогенез, анализаторные системы, речь, речевое развитие, речевая деятельность.

Keywords: pathogenesis, speech, speech development, speech activity.

Мовлення людини виникає за наявності певних біологічних і соціальних передумов (В.І.Бельтюков, Л.І.Белякова, А.М.Богуш, Л.С.Виготський, Н.В.Гавриш, Д.Б.Ельконін, К.Л.Крутий, О.О.Леонтьєв, Є.Ф.Соботович, В.В.Тарасун, О.М.Шахнарович, та ін.). Однією з таких біологічних передумов є сформованість артикуляційних органів (О.М.Гвоздев, О.С.Трифонов, О.С.Ушакова та ін.). Дитина повинна навчитися відтворювати за допомогою органів артикуляції різні одиниці усного мовлення: фонем, склади, фонетичні слова (групування складів під одним наголосом), мовленнєвий такт (об'єднання слів за допомогою обмежувальних пауз) і фонетичні фрази (об'єднані єдиною інтонацією такти).

Природничо-наукову основу методики розвитку мовлення становить розроблене І.П.Павловим ще на початку двадцятого століття вчення про дві сигнальні системи вищої нервової діяльності людини, що пояснює механізми формування мовлення. На думку І.П.Павлова, фізіологічною основою мовлення служать тимчасові зв'язки, що утворюються в корі головного мозку в результаті впливу на людину предметів і явищ дійсності і слів, якими ці предмети і явища позначаються. Мовлення розглядалася автором насамперед як кінестетичні імпульси, що йдуть в кору від органів мовлення. Ці кінестетичні відчуття він називав основним базальним компонентом другої сигнальної системи. «Всі зовнішні і внутрішні подразники, всі зновостворені рефлексії, як позитивні, так і гальмівні, негайно озвучуються, опосередковуються словом,

тобто зв'язуються з мовноруховим аналізатором і входять у словниковий склад дитячого мовлення».

Дослідження М.М.Кольцової, М.І.Красногорського та інших розкривають процес розвитку другої сигнальної системи у дітей в її єдності з першою сигнальною системою. На ранніх етапах переважне значення мають безпосередні сигнали дійсності.

З віком роль словесних сигналів в регуляції поведінки зростає. М.М.Кольцова відзначає, що слово набуває для дитини роль умовного подразника на восьмому-дев'ятому місяці її життя. Досліджуючи рухову активність і розвиток функцій мозку дитини, М.М.Кольцова дійшла висновку, що формування моторного мовлення залежить не тільки від спілкування, але і в якійсь мірі від рухової сфери. Особлива роль належить дрібній мускулатурі рук і, отже, виробленню тонких рухів пальців.

Теоретичний підхід до досліджуваної проблеми ґрунтується на уявленнях про закономірності мовленнєвого розвитку дітей, які були сформульовані в роботах В.В.Бельтюкова, А.М.Богуш, Л.С.Виготського, Н.В.Гавриш, О.М.Гвоздева, Д.Б.Ельконіна, О.О.Леонтьєва, О.Р.Лурія, Ф.О.Сохіна, О.С.Ушакової М.К.Шеремет, та ін. На їхню думку, природа формування мовлення полягає у тому, що по-перше, мовлення дитини розвивається внаслідок сприйняття мовлення дорослих і власної мовленнєвої активності; по-друге, орієнтування дитини в мовленнєвих явищах створює умови для самостійного розвитку мовлення і, нарешті, провідним завданням під час розвитку мовлення дітей є формування у них мовленнєвих узагальнень і елементарного усвідомлення явищ мови і мовлення.

Мовленнєва діяльність – це активний, цілеспрямований процес, опосередкований мовленнєвою системою і обумовлюваний ситуацією, процес прийняття і передачі повідомлень. Психологічна природа мовлення розкрита О.М.Леонтьєвим на основі узагальнення цієї проблеми Л.С.Виготським:

- мовлення займає центральне місце в процесі психічного розвитку, розвиток мовлення внутрішньо пов'язаний з розвитком мислення і з розвитком свідомості у цілому;
- мовлення має поліфункціональний характер: йому притаманні комунікативна функція (слово – засіб спілкування), індикативна (слово – засіб вказівки на предмет) та інтелектуальна, сигніфікативна функція (слово – носій узагальнення, поняття); усі ці функції внутрішньо пов'язані одна з одною;
- мовлення є поліморфною діяльністю, виступаючи то як гучна комунікативна, то як гучна, але не несуча прямої комунікативної функції, то як мовлення внутрішнє. Ці форми можуть переходити одна в одну;
- у мовленні слід розрізняти його фізичну зовнішню сторону, форму і його семічну (семантичну, смислову) сторону;
- слово має предметну віднесеність і значення, тобто є носієм узагальнення;
- процес розвитку мовлення не є процесом кількісних змін, що виражається в збільшенні словника і асоціативних зв'язків слова, але процесом якісних змін, стрибків, тобто це процес дійсного розвитку, який, будучи внутрішньо пов'язаний з розвитком мислення і свідомості, охоплює всі перераховані функції, сторони і зв'язки слова (О.М.Леонтьєв).

Ці характеристики мовлення вказують на необхідність більшої уваги педагогів до змістовної, понятійної сторони мовленнєвих явищ, до мовлення як засобу вираження, формування та існування думки, до цілісного розвитку всіх функцій і форм мовлення.

Все більший вплив на методику логопедичної роботи надає психолінгвістика як галузь науки, яка розвивається на стику психології і мовознавства. Психолінгвістика визначає мовлення як діяльність, включену в загальну систему людської діяльності. Як всяка діяльність, мовлення характеризується певним мотивом, метою і складається з послідовних дій.

Насамперед, це означає, що дітей слід навчати мовленнєвій діяльності, тобто вчити правильно виконувати окремі акти, мовленнєві дії та операції. У результаті правильного виконання мовленнєвих операцій утворюються автоматизовані мовленнєві навички (вимовні, лексичні, граматичні), формується «відчуття мови» як здатність контролювати на основі зворотних зв'язків правильність вимовляння слів, наголосів, інтонацій (О.В.Правдіна). Але для мовленнєвої діяльності цього недостатньо. У дітей слід формувати не тільки мовленнєві навички, але й комунікативно-мовленнєві вміння (М.І.Жінкін). Необхідно створювати умови для виникнення мотиву мовлення, а також для планування та реалізації мовленнєвих актів у процесі навчання мови і мовлення.

Розвиток звуковимови значною мірою пов'язаний з удосконаленням роботи периферичного мовленнєвого апарату. Розвиток же органів артикуляції у філогенезі нерозривно пов'язаний з формуванням їх диференційованої моторики (А.М.Шахнарович, В.В.Лебединский). При нормальному мовленнєвому розвитку дитина опановує звуковою системою мови одночасно з розвитком загальної моторики і диференційованих рухів рук (Л.О.Бадалян). Особливо важлива для мовленнєвої діяльності координація роботи периферичного мовленнєвого апарату з роботою мовленнєвих механізмів мозку, зокрема, з цією артикуляційною роботою тісно пов'язана робота м'язів рук (М.М.Кольцова). Тому в процесі розвитку мовлення важливо формувати і розвивати координацію рухів рук з артикуляцією. У той же час необхідно, щоб артикуляція, фонація та дихання були досить скоординованими між собою, а також, щоб рухи артикуляційного апарату співвідносилися з відповідними слуховими відчуттями (В.І.Бельтюков, Л.С.Волкова, Д.Б.Ельконін та ін.).

Л.С.Виготським вперше було висунуто положення про провідну роль навчання і виховання в психічному розвитку дитини. В даний час це положення знайшло свій подальший розвиток і підтвердження в нейрофізіологічних дослідженнях. Встановлено, що, чим більш інтенсивний і різноманітний потік інформації надходить у мозок дитини, тим швидше відбувається функціональне і анатомічне дозрівання центральної нервової системи (П.К.Анохін, Л.О.Бадалян, Г.Р.Новікова та ін.).

Говорячи про засвоєння дитиною знакової сторони мови, Л.С.Виготський підкреслював, що спочатку дитина опановує зовнішньою структурою мовлення, тобто звуковою. Вчені характеризують звукові одиниці мови з точки зору утворення звуку (це артикуляційні властивості мови), звучання (акустичні властивості) і сприйняття (перцептивні якості). Всі ці одиниці взаємопов'язані.

Дитина виконує велику роботу, опановуючи фонологічні засоби мови. Для засвоєння окремих звуків мови їй потрібен різний час. Фонетичні спостереження дітей над артикуляцією створюють основу не тільки для формування мовленнєвого слуху, але і для розвитку культури усного мовлення в його вимовному аспекті. О.П.Аматьєва, Н.В.Гавриш підкреслюють, що вивчення живої мови привчає дитину до спостереження над власним мовленням: розуміючи значення слова, вона пов'язує його зі звуками, які складають це слово. Звідси починаються спостереження над вимовою слова, його виразністю, чергуванням і звучанням голосних і приголосних; діти починають замислюватися над роллю наголосу в рідній мові, значенням інтонації.

Кількість звуків, що вимовляються правильно фахівці пов'язують з розширенням запасу слів, які активно використовуються (А.М.Богущ, М.І.Жинкін О.С.Ушакова). Класична методика навчання дошкільнят читанню, розроблена Д.Б.Ельконіним і його послідовниками, заснована на дії із звуковою стороною мови. Навчання читанню починається з введення дитини в звукову дійсність мови, «щоб забезпечити подальше засвоєння граматики і пов'язаної з нею орфографії» (Л.Є.Журова). І лише правильні умови виховання і навчання дитини призводять, на думку О.М.Гвоздева, до засвоєння граматичної і звукової сторони слова.

Процес формування мовлення дитини характеризується кількома етапами. Спочатку мовлення носить ситуативний характер, але в міру того як у ході розвитку змінюється зміст і функція мовлення, дитина в процесі навчання оволодіває формою зв'язного контекстного мовлення. Дослідження Г.М.Леушиної, присвячене вивченню розвитку зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку, розкрило особливості ситуативного мовлення молодших дошкільнят: вони проявляються в різній мірі і залежать від змісту, а також від індивідуальних особливостей дитини і від того, наскільки вона знайома з літературною мовою. Спочатку мовлення дитини пов'язане з найближчою дійсністю, воно народжується з тієї ситуації, в якій дитина знаходиться, і цілком пов'язана з нею. Разом з тим це розмовне мовлення, воно спрямоване на співрозмовника і висловлює прохання, бажання, питання, тобто ситуативна форма відповідає основному змісту і призначенню.

Контекстне мовлення дитина опановує у процесі навчання (А.М.Богущ, Є.Ф.Соботович, В.В.Тарасун, М.К.Шеремет). У неї виробляється потреба в нових мовленнєвих засобах, у нових формах побудови – це залежить від змісту мовлення і характеру спілкування. Надалі основний розвиток зв'язного мовлення пов'язаний з оволодінням письмовим мовленням і відноситься до шкільного віку. Але важливого значення мають основи зв'язного усного мовлення і підготовка до оволодіння писемним мовленням, які закладаються у дошкільному віці. А.М.Шахнарович, В.В.Лебединский відзначають взаємовідношення мовленнєвих умінь різного ступеня складності в такій послідовності. У періоді раннього дитинства – ситуативні висловлювання. Зміст мовлення зрозумілий співрозмовникові лише в тому випадку, якщо він знайомий з ситуацією, про яку розповідає дитина. Потім мовлення дитини стає контекстним, тобто її можна зрозуміти в певному контексті спілкування. З того моменту, коли мовлення дитини потенційно може бути позаситуативним і позаконтекстним, вважається, що вона опанувала мінімумом мовленнєвих умінь. Надалі при ускладненні дитячого мовлення виникає його довільність (О.О.Леонтьєв), тобто усвідомлення дитиною свого мовлення, у неї формуються вміння звукового аналізу мовлення, а пізніше, при навчанні граматиці рідної мови, закладаються основи уміння вільно оперувати з синтаксичними одиницями, що забезпечує можливість свідомого вибору мовленнєвих засобів.

За даними сучасної нейропсихології (А.В.Семенович), усі органи чуття, незважаючи на особливу індивідуальність реагування їх на зовнішні подразники, передають інформацію в центральну нервову систему за універсальним кодом, що створює умови для діяльності аналізаторів саме як єдиної функціональної системи.

Розглядаючи конкретно питання про взаємодію аналізаторів людини, І.М.Соловйов відмічає (цит. по В.І.Бельтюкову), що між різними аналізаторами в системі вони неоднакові. Так, наприклад, порушення зору дуже мало позначається на діяльності мовленнєворухового аналізатора, тоді як порушення слуху робить на його діяльність вирішальний вплив. Поряд зі ступенем участі одного аналізатора в роботі іншого необхідно розрізнити і характер відповідного сприяння. Стосовно норми І.М.Соловйов виділяє чотири такі різновиди участі одного аналізатора в діяльності іншого. До першого різновиду сприяння одного аналізатора в роботі іншого відносяться найпростіші випадки, коли сприймане провідним органом чуття набуває лише велику контрастність («чіткість») внаслідок припливу збудження, що йде з боку іншого, подразного в даний момент органа чуття. Нічого нового, спеціально відбиваного цим іншим органом чуття провідний орган в даному випадку не отримує. Позитивний ефект впливу не залежить від «змістовного» відношення впливів, падаючих на обидва органи чуття. Вирішальне значення належить інтенсивності подібного подразника.

До другого різновиду участі одного аналізатора в роботі іншого автор відносить ті випадки, коли образ об'єкта, що виник у результаті подразнення провідного органу чуття, заповнюється недоступними для нього компонентами, сприйнятими іншим органом, що бере участь у сприйнятті. Здійснюється введення цих компонентів в образ, отриманий провідним органом чуття.

До третього різновиду взаємодії одних аналізаторів з іншими належать випадки, коли робота органу чуття, що бере участь у даній взаємодії, веде не до введення відбитих ним компонентів в образ, який одержується провідним органом, а до вдосконалення аналізу того компонента, який відбивається останнім. У цих випадках членування об'єкта відбувається завдяки тому, що деякі його частини впливають не тільки на провідний, але і на аналізатор, який взаємодіє з ним. Так, звуки, які створює об'єкт, допомагають його зоровому аналізу, особливо його «звучних» ділянок. Ще більш значну допомогу надає акустичному образу зір: зорові образи співаючої людини, гавкаючої собаки, граючого оркестру аналізуються інакше завдяки участі слуху.

Нарешті, до четвертого варіанту участі одного органу чуття в роботі іншого І.М.Соловйов відносить ті випадки, коли два органи чуття отримують від об'єкта зразки, що відображають одну і ту ж «сторону» об'єкта. Форма предмета, наприклад, може бути сприйнята і зорово і дотиково.

Стосовно патології, як вважає В.І.Бельтюков, взаємодія аналізаторів набуває своєрідної, специфічної форми.

Особливо характерно при цьому, що при порушенні того чи іншого аналізатора його функцію в основному беруть на себе інші органи чуття, неадекватні для подразників порушеного аналізатора. Так, наприклад, у випадку пізньої тотальної глухоти при сприйнятті усного мовлення функцію слухового аналізатора бере на себе зоровий. Правда, для сприйняття усного мовлення за допомогою зору необхідно спеціальне навчання. Крім того, хоча зоровий аналізатор і бере на себе функцію слухового, його власна функція сама по собі виявляється недостатньою для прийому мовленнєвої інформації. Зоровому аналізатору в даному випадку «допомагає» мовноруховий аналізатор сприймаючого. У разі неповного порушення слуху функція зорового аналізатора в процесі сприйняття мовлення поєднується із залишковою функцією слухового. Міра участі зазначених аналізаторів при їх спільній діяльності знаходиться у залежності від ступеню порушення слуху: провідний і допоміжний аналізатори можуть мінятися місцями. Останнє може мати місце навіть при наявності одного і того ж ступеню порушення слуху в залежності від конкретних умов сприйняття усного мовлення. Для цього в деяких випадках досить зміни гучності мовлення або відстані до сприймаючого мовлення співрозмовника.

Таким чином, у випадках патології взаємодія аналізаторів приймає значно складніші форми, ніж це спостерігається в нормі: одні аналізатори передають свою функцію іншим, виробляються нові зв'язки між аналізаторами, які для норми не є характерними, ведучий та додатковий аналізатори міняються місцями залежно від ступеню порушення, а також від конкретних умов їх діяльності.

Проблема взаємодії аналізаторів стосовно і до норми, і особливо до патології, надзвичайно широка, складна й різноманітна. Про широту проблеми свідчить хоча б те, що вона так чи інакше стосується всієї діяльності людини. Особливу складність і в той же час значимість проблема взаємодії аналізаторів набуває в процесі формування вищих психічних функцій людини: мовлення і мислення.

Різноманіття проблеми пов'язано з тим, що формування, зокрема, цих функцій може розглядатися в різних планах: фізіологічному, психологічному, генетичному, лінгвістичному та педагогічному.

Розглядаючи педагогічний аспект взаємодії аналізаторів при організації реабілітаційних заходів для дітей з порушеннями мовлення в умовах дошкільного закладу, М.А.Поваляєва вважає за необхідне реалізувати такі ідеї:

- 1) індивідуалізація корекційно-розвивальної діяльності;
- 2) облік компенсаторних і потенційних можливостей дитини;
- 3) інтеграція методів корекційно-розвивального освіти, зусиль і можливостей батьків, педагогів і лікарів.
- 4) особистісно-орієнтоване взаємодія фахівців на інтегративній основі.

Модель корекційно-розвиваючої діяльності дитини має, за М.А.Поваляєвою, цілісну систему, що включає діагностичний, профілактичний і корекційно-розвиваючий аспекти, що забезпечують високий, надійний рівень мовленнєвого, інтелектуального і психічного розвитку дитини. Зміст корекційно-розвивальної діяльності автор будує з урахуванням провідних ліній мовленнєвого розвитку – фонетики, лексики, граматики, зв'язного мовлення – і забезпечує інтеграцію мовленнєвого, пізнавального, екологічного, художньо-естетичного розвитку дитини. Реалізація цієї установки забезпечується гнучким застосуванням традиційних і нетрадиційних засобів розвитку: лялько- та казкотерапії, кінезіотерапії (лікування рухом), кінесіології мозку, психогімнастики, артикуляційної, пальчикової і дихальної гімнастики, точкового і сегментарного масажу, релаксації, фізіо-, фіто-, аромо-, хромо-, музикотерапії, логопедичної ритміки, арттерапії і т. д.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бельтюков В.И. Взаимодействие анализаторов в процес се восприятия и усвоения устной речи (в норме и патологии) / В.И.Бельтюков. – М.: Педагогіка, 1977. – 176 с.
2. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років: [монографія] / А.М.Богуш – К.: видавничий дім «Слово», 2004. – 376 с.
3. Выготский Л.С. Развитие устной речи: в 6 т. / Л.С.Выготский. – М.: Педагогіка, 1982. – Т.3. – С. 117-119
4. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность / А.А.Леонтьев. – М.: Просвещение, 1975. – 214 с.
5. Павлов И.П. Полное собрание трудов / И.П.Павлов. – М., Л., 1951. – т.3, кн.2. – С.215.
6. Шеремет М.К. Особливості формування вищої форми передачі інформації// Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова, Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. наукових праць. - К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. - № 18. – С.291-293.

УДК 376.015.31-056.36:316.42

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН В УЧНІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ

Шишменцев І.М.

Донбаський Державний педагогічний університет

У статті висвітлюються і розкриваються теоретичні основи проблеми виховання культури людських взаємин учнів спеціальної школи

В статтє освещаются и раскрываются теоретические основы проблемы воспитания культуры человеческих взаимоотношений учеников специальной школы.

In the article opened up theoretical bases of problem of education of culture of still human mutual relations of